

Kódexek a középkori Magyarországon

Kiállítás a Budavári Palotában

Az Országos Széchényi Könyvtár „Kódexek a középkori Magyarországon” című, 1985. november 12–1986. február 28. között nyitva tartott kiállítása 205 tárgyat mutatott be: 149 kódexet és kódextörödéket, a tárgyhoz tartozó egyéb középkori írásos dokumentumokat; a kódexek világához kapcsolódó egykorú képzőművészeti emlékeket, pénzeket; végül fényképmásolatokat a kiállításon eredetiben nem szereplő kódexekről, s néhány magyarító térképábrázolattal. A bemutatott kódexeknek csak egy része keletkezett Magyarországon; helyet kaptak olyan kódexek is, amelyeket nem itt írtak és díszítettek, de bizonyosan szerepet játszottak a középkori Magyarország kulturális életében.

149 kódex – nem nagy szám, különösen nem, ha Európa nagy könyvtárainak kódexgyűjteményeire gondolunk. Más jelent azonban ez a szám, ha a mai magyarországi kódexállományhoz viszonyítjuk. Ismeretes, hogy az eredeti állománynak csekély töredéke maradt csak korunkra: igen hozzávetőleges becslés szerint 2–3 százaléka. Ismeretesek a példátlan méretű pusztulás történeti-kultúrtörténeti okai is: a tatár–török pusztítástól kezdve a reformáció és a könyvnyomtatás széles körű elterjedéséig; ezek az egymástól olyannyira eltérő mozzanatok egyformán a kódexek megsemmisülését, kisebb mértékben a világban való szétszóródásukat idézték elő. Tétélezzük fel – bár a kutatás még lényegesen módosíthatja ezt a számot –, hogy a fennmaradt magyar érdekű kódexek száma 1500 körül mozog; ebben az esetben a hazánkban található magyar érdekű kódexek a fennmaradtaknak csak gyenge egyharmadát alkotják; a kétharmadot a közeli és távoli külföld gyűjteményei őrzik. A fenti adatokat feltételesen elfogadva kiderül, hogy a bemutatott 149 kódex a fennmaradt magyarországi kódexállománynak mintegy 10

százaléka, tehát kiállítási szempontból nézve jelentős része.

A 149 kódex közül 106 származik hazai nagy könyvtárainkból és egyházi gyűjteményekből. 43 a külföldről kölcsönzött kódexek száma: 15 kódexet adott Bécs (az Österreichische Nationalbibliothek és más bécsi gyűjtemények), 13 darabot egyéb osztrák – főleg egyházi – könyvtárak; hatot München, kettőt Torun, s egy-egy kódexszel járultak hozzá a kiállítás lehető teljességéhez Brüsszel, Erlangen, Karlsruhe, Krakkó, Olmütz, Prága, Wolfenbüttel.

A kiállítás anyagának összegyűjtése

Kódexeink nagymérvű szétszóródottsága természetesen igen megnehezítette a kiállítás rendezési munkálatait, mind az előkészítő-kutató munka, mind a lebonyolítás vonatkozásában. A számításba vehető teljességet, valamennyi lényeges darab bemutatását, nem lehetett elérni. Összevetésre kínálkozik e szempontból az a több mint 100 éves katalógus, melyet az Iparművészeti Múzeum által 1882-ben rendezett könyvkiállítás alkalmából bocsátottak ki (*Könyvkiállítási emlék. Kiadja az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. A „Könyvkiállítási kalauz” második, bővített kiadása. Budapest 1882*). Ez a kiállítás a kódexektől a kortársi nyomtatványokig és könyvkötésekig mutatta be a magyar könyvművészetet. Első része 324 kódexet ölelt fel (ezen felül a könyvkötések között, valamint a magángyűjtők gyűjteményeiből is szerepeltek kódexek; ezeket itt nem vesszük számba). A 324 kódexből 227 a magyar érdekű, 71 darab mint magyarországi gyűjteményben őrzött, nem magyar érdekű darab kapott helyet (bár ezek között is van hungarikum). A 227 kódexből a mai

Magyarország területén (főleg budapesti gyűjteményekben) őrzött kódexek száma 106; ehhez számíthatunk még 53 kódexet a régi Magyarország területéről (Gyulafehérvár: 15, Pozsony: 14, egyéb erdélyi gyűjtemények: 7, felvidéki gyűjtemények és levéltárak: 17). A külföldről kölcsönzött kódexek száma 68. Az oroszlánrész akkor is az osztrák könyvtáraké volt (Bécs: 23, egyéb osztrák: 12); München 9, Krakkó 7, Prága és Velence 3–3 kódexszel emelkedik ki a két kódexet kölcsönző Drezda és az egy-egy kódexet kölcsönző 9 további könyvtár sorából.

Néhány könyvtártörténeti tanulságot kínál a két kiállítás anyagának részleteiben történő összevetése. Az 1882. évi kiállítás tematikus csoportokban tárta fel anyagát (Magyarországi könyvfestők és könyvmásolók által készített latin kéziratok; Magyar nyelven írt kéziratok; Hazai történeti és művelődéstörténeti kútfők; Corvin-kódexek). Az első csoport 60 tétele közül 14 volt fővárosi közgyűjteményekben, 5 a mai Magyarország vidéki (egyházi) könyvtáraiban. 27 volt a régi magyar területeken őrzött kódexek száma, s 14 származott külföldről, főleg Ausztriából és Krakkóból. Az arányok meglepőek, de érthetőek: a Felvidék és Erdély töröktől megkímélt területein a hazai készítésű, szerényebb külsejű, a mindennapi használatra szánt kódexek jóval kevésbé voltak kitéve a pusztulásnak, mint a mai Magyarország területén használtak. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása e 60 kódexnek mintegy felét mutatta be.

Jelentős az eltérés a két kiállítás között a bemutatott corvinák száma, lelőhelye tekintetében is. Az 1882. évi kiállítás igen nagy súlyt fektetett a corvinákra, melyekből akkor 112 darabot tartottak nyilván: 19-et Budapesten, ötöt Magyarország egyéb könyvtáraiban, 25 kódexet az Österreichische Nationalbibliothekben. A kiállítás mintegy 60 corvinát gyűjtött egybe („oly szám, milyen eddig soha együtt látható nem volt” – írta *Pulszky Ferenc* bevezetésében), ebből 19 származott Bécsből. A mostani kiállítás nem kívánta a Corvin-könyvtárát előtérbe állítani, hiszen a néhány éve rendezett schallaburgi–budapesti renaissance-kiállításon nagyszámú itthon és külföldön őrzött corvina volt látható. A ma bemutatott tíz corvina közül 7 budapesti, s csak egy-egy bécsi, erlangeni, illetve toruni. A változás a kódexvándorlás egyik legújabbkori állomásának, az 1932. évi velencei egyezménynek köszönhető – épp így az Anonymus-kódex és a

Képes Krónika szerepeltetése, melyek 1882-ben nem voltak láthatók. A bemutatott kódexek közül 18 1882-ben nem volt Magyarországon; ebből 12 a velencei egyezmény folytán került haza, a többi hat vétel vagy csere útján (mint a Kálmáncsehi-, a Leuveni- és az Ernst-kódex).

A két kiállítás anyagának összevetésénél külön figyelmet érdemel az a húszt kódex, mely 1882-ben még nem volt ismert, s a kodikológiai kutatásoknak köszönhetően tudunk létükről. Ilyenek a Leuveni-kódex, a Codex Alben-sis, a Besztercei és a Schlägli szójegyzék, egy 1515–1521-i ferences formuláré, s a legújában felfedezettek között: egy elveszettnek hitt Szent Gellért-mű, egy magyar szentek legendáit tartalmazó gyűjtemény (14. sz., Graz), Árpád-házi Szent Margit psalteriuma (Wolfenbüttel), egy többszólamú énekgyűjtemény töredéke (1420 körül, ösnyomtatvány kötéstáblájából, Budapest) és egy imakönyv magyar szentek képével (1432, München).

A kiállítás rendje

Az összegyűjtött anyagot a kiállítás történeti rendben, a kiállításra rendelkezésre álló biztonsági és könyvhigiéniai szempontból megfelelő három teremben, három egységben mutatta be: Árpád-házi és Anjou-királyaink kora; Zsigmondtól Mohácsig; Liturgikus kódexek és teológiai irodalom a 15. század második felétől Mohácsig. Az egyes termekben a kor-szak kiemelkedő, ismertebb dokumentumai mellett számos kevésbé ismert, a középkor óta Magyarországon nem járt kódex volt látható.

Az első terem legfőbb értékei az Admonti kódex (Szent István törvényei), az Ernst-kódex (Szent István legendái), a Hartvik-legenda, a Pray-kódex, Anonymus Gestája, a Képes Krónika, s az eddig nem látott, bár ismert Königsbergi töredék, a Leuveni-kódex, valamint az első név szerint ismert magyarországi szerző, Szent Mór által írt legenda (Szent András és Szent Benedek élete), 15. századi másolatban. Csak kópiában volt látható a 12. századi Admonti (csatári) biblia (Bécs), az Anjou-legendárium (Vatikán, New York, Leningrád), a Nekksei-biblia (Washington), s a most felfedezett Anjou-kori Isztambuli anti-phonále. A kiegészítő dokumentumok között e teremben olyan értékek voltak láthatók, mint a pannonthalmi alapítólevél, a pannonthalmi javak 1093. évi összeírása (könyvek jegyzékével),

az Admonti biblia elzálogosítására vonatkozó irat (14. század).

A második teremben a 15. századi könyvművészet kiemelkedő emlékei sorakoztak: Pálóczi György érsek breviáriuma és misszáléja, Albert király imakönyve, Vitéz János könyvtárának darabjai, Janus-kéziratok, azután természetesen a corvinák, köztük a hazaiak mellett a Torunban őrzött Naldus Naldius-mű (Mátyás könyvtárának verses leírása), s egy Catullus, Tibullus, Propertius műveit tartalmazó bécsi kódex. A Kálmáncsehi-, Nagylucsei- és Filipecz-kódexek a magas színvonalú könyvművészetnek a királyi udvaron túlmutató elterjedésére utaltak. Végrendeletek, leltár, s a híres veszprémi könyvkölcsönzési bejegyzések bemutatása tette a kor könyvkultúrájának képét teljesebbé.

A harmadik teremben a pompás Ulászló-graduale, a Bakócz-graduale, és a tanulmányi jegyzeteket tartalmazó Szalkai-kódex mellett a magyar nyelvű írásbeliség általában szerény külsejű dokumentumai a legemlékezetesebbek: a legkorábbi bibliafordítást megőrző Bécsi- és Müncheni-kódex (az Apor-kódex hiányzott), a Margit-legenda, a Festetics-, Jordánszky- és Érdy-kódex.

A kiállítás rendezői a könyvek sorát megtörő szép tárgyakon (a korabeli egyházművészet és könyvművészet dokumentumain, pénzérméken) kívül nem alkalmaztak dekorációt. A kiállítás kísérőszövege is csaknem kizárólag tárgyleírásokra szorítkozott: az összefoglaló magyarázó szövegeket a katalógusban, illetve egy külön, több nyelven megjelent magyarázó füzetében találhatta meg a látogató. A kódexek – sokszor szorosnak tűnő – elhelyezését a rendelkezésre álló kiállítási tér szabta meg; ennek fellazítása, a kiállítási tér esetleges megnövelése akkor lett volna kívánatos és szükséges, ha lehetőség nyílt volna a hazai kódexirodalmat bemutató, ma külföldön őrzött kódexek nagyobb számban történő megszerzésére.

A kiállított anyagnak bizonyos hiányosságai ellenére (hiszen számos tételről megfelelő minőségű fénykép sem áll rendelkezésre) a kiállítás rendezői egészében mégis rendkívül tanulságos összefoglaló képben mutatták be tárgyukat. Egyedülálló a kiállítás jelentősége is.

A mintegy 50 ezer látogatónak bizonyosan csak kis töredéke volt szakember: középkorkutató, nyelvész, irodalomtörténész, művészettörténész. Az ő számukra nagyszerű szakmai élmény lehetett, hogy 38 hazai és külföldi gyűjtemény kódexeit és egyéb írásos doku-

mentumait láthatták együtt. Hiszen a külföldön őrzött kódexek zöme 100 éve, másik részük a középkor óta nem volt Magyarországon, s közismert, hogy az egyre szigorodó rendszabályok az eredeti hazai dokumentumok kutatását is nehezítik. A reprográfia fejlődése ugyanakkor könnyíti a kutatást, de az eredeti kódex tanulmányozását bizonyos vonatkozásokban a másolat nem pótolhatja.

S mit jelenthetett a kiállítás e csaknem 50 ezer nem szakember látogatónak, diákoknak és felnőtteknek? Természetesen az egyetlen, bizonyára hosszú időn át vissza nem térő alkalmat, hogy mindazokat az írásos értékeket, melyekről tanulmányaik alapján tudtak (sőt többet azoknál), eredetiben láthassák. A szép kiállítású reprodukciós kötetek jóvoltából ezeket jórészt talán ismerték eddig is. A kiállításlátogatókban azonban él az igény az eredeti műtárgy létezésének, kisugárzásának érzékelésére. A kiállítás vendégkönyve is aláhúzza ezt a megállapítást: „Szívbe markoló múltunk írásbeliségét szemtől szembe látni”. „Szinte hihetetlen, hogy amikről tanultunk, eredetiben láthatjuk”. „Olyan élményben volt részem, amit aligha fogok elfelejteni, míg élek”. „Áhítat és megihatottság tölt el”. Ehhez járul, hogy a ko-

rábban tanultak a látvány hatására élettel telitődnek, s ezáltal a sokévszázados dokumentumok a mai nemzet- és identitástudat megszilárdulását szolgálják. A bejegyzések erről is tanúszkodnak: a kiállítás „példamutató vállalkozás nemzeti értékeink, művelődéstörténetünk alaposabb megismerésére, magyarságtudatunk ápolására”. „Egy kicsivel közelebb kerültünk országunkhoz, magyarságunkhoz”. „Nem vagyunk olyan szegények, mint gondoljuk!”. Valóban nem.

A kiállítást *Vízkelety András* irányításával az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának munkatársai (*Maurer Zsuzsa, Pajorin Klára, Szelestei N. László*) rendezték.

A katalógus

A kiállításhoz tartalomban és formában egyaránt méltó katalógus készült. A *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban* című kötet (1985. 300 l.) – a nemzetközi, átfogó igényű kiállítások katalóguskészítési gyakorlatának megfelelően – több hagyományos értelemben vett katalógusnál. *Székely György* bevezetése a kiállítás általános tanulságait vonja le: „A maga sajátos műfaji és nyelvi adottságaival természetes módon tanúsítja a kiállítás kódexanyaga és az azt kiegészítő néhány tárgyi emlék, mennyire összeforrott a magyarországi művelődés Európával, s lett annak annál szervezesebb része, mennél több önálló »nemzeti« vonást tudott kialakítani társadalmi, politikai, tudati fejlődése során.” A kiállítás emellett „széles ívben világítja meg a korábban homályba borult, esetleg lebecsült középkori magyarországi művelődést. Ma már tisztában lehetünk azzal, hogy nemcsak a humanista műveltséghez vagy az anyanyelvi kultúrához kapcsolódó ritka darabok lehetnek nemzeti múltunk büszkeségei, hanem a maguk kora vége felé – de szép számmal – megjelenő skolasztikus szellemű alkotások is, hiszen mindez együtt egy ország műveltségének kifejezője”. A bevezetés után a kötet néhány alapvető tanulmányban különféle aspektusokból világítja meg az időrendben bemutatott kódexállomány egészét. *Csapodi Csaba* tanulmánya a középkori magyarországi könyvtárak történetében helyezi el kódexeinket; *Török Gyöngyi* a középkori magyarországi könyvfestészetéről írott összefoglalása a magyarországi képzőművészetek és az európai könyvművészet keretei között

jelöli ki helyüket. *Török József* a középkori magyarországi liturgia történetén tekint át, azt vizsgálva, milyen szerep jutott nagyszámú liturgikus kódexünknek a liturgia fejlődésének folyamatában. Végül *Szendrei Janka* a középkori magyarországi zene történetét vázolja fel, kódexeink zenei anyaga alapján. Valamennyi tanulmány a kutatás (nem kis részben korábban a tanulmányok szerzői által megformált) legújabb álláspontjának összefoglalását adja, tájékoztatást nyújtva a szakembernek, alapvető ismereteket az érdeklődőknek. A kötet a könyvfestészet és a zene kérdéseiről válogatott bibliográfiával is kiegészült.

A bevezető tanulmányokat a 205 bemutatott tárgy, elsősorban a 149 kódex leírása (formai leírás, összefoglaló méltatás – a kódex tartalmi és formai jelentősége, sorsa, a kutatás problémái –, bibliográfia és a lelőhely megadása) követi. A leírásokat a hazai középkorkutatás kiváló szakemberei készítették – hozzájuk csatlakozik *Otto Mazal* professzor, az Österreichische Nationalbibliothek kéziratárának vezetője, aki a kiállításnak nyújtott sokoldalú segítségen kívül az ausztriai kódexek leírásában is részt vállalt. A tanulmányok és a kódexleírások révén a katalógus a hazai középkorkutatás hiányzó alapvető kézikönyvének funkcióját tölti be, hiszen hasonló átfogó – nem egy gyűjteményre, hanem kódexállományunk legfőbb értékeire is kiterjeszkedő – kézikönyv az utolsó száz évben nem készült Magyarországon (az 1882. évi, kora színvonalán mozgó, ma már történeti érdekű kiállítási katalógus óta). De hasznos segédeszköz lehet a katalógus az egyetemi és a középfokú oktatásban, sőt az érdeklődő nagyközönség tájékoztatásában is.

A katalógus szövegét 105 tábla egészíti ki, ebből 34 színes. 5 térképtábla a középkori Magyarország egyházi központjainak elhelyezkedését mutatja be, segítve a kötet használójának tájékoztatását. Azok a kódexek, amelyekről nem készült tábla, a szöveg között elhelyezett képekkel vannak megörökítve (valamennyien!), komoly segítséget nyújtva ezzel az általában sok technikai nehézséggel küzdő paleográfiai kutatásnak.

A katalógus kiemelkedően szép kiállítása az Interpress Kiadó és Nyomda Vállalat, a kötetet tervező *Belák Béla*, és a kötetben név szerint felsorolt fényképészek munkáját dicséri.

Ha hibát nehezen találunk is a gondosan megszerkesztett és kiállított kötetben, néhány hiányosság említésére épp a kötet színvonalára kötelez. Minthogy a kézikönyv jellegű kötetet

a szakemberek rendszeresen fogják használni, kívánatos lett volna a tanulmányok számát némileg növelni, elsősorban a kódexek áttekintő – műfaji vagy keletkezéstörténeti – vizsgálatával (amit a könyvtártörténet nem helyettesíthet); a kódexirodalom nyelvi fejlődésének rajzával, bemutatva a magyar és más nemzeti nyelvek megjelenését a kódexirodalomban; végül – ha a kutatás állása lehetővé teszi – egy magyarországi írástörténet felvázolásával. Kívánatos lett volna továbbá – ugyancsak a kézikönyv szempontjait szem előtt tartva – a mutató (személy- és helynévmutató) kibővítése. Nemcsak azoknak a kódexeknek megtalálása okoz nehézséget, amelyekhez nem csatlakozik jellemző személy- vagy helynév, de például a mutatóból az sem derül ki, mely tételek corvi-

nák. Esetleg a mutató tárgyszavakkal való kibővítése segíthetett volna ezen, de elképzelhető lett volna a kódexek rövid címének a leírások rendjében vagy betűrendben történő külön közlése. Végül: a sok szerző tollából származó leírások egységesítése bizonyára nagy munkát jelentett a szerkesztőknek – mégis, a bibliográfiai adatok közlésénél hiányolunk néhány egységesítő mozzanatot.

Kifogásainkat egy újabb kiadás reményében soroltuk fel (mint láttuk, az 1882. évi katalógus is két kiadást ért meg), hiszen a beszerezhetőségen kívül minden előfeltétele megvan annak, hogy katalógusunk elfoglalja a következő 100 évre szóló előkelő helyét a középkorral foglalkozó kézikönyveink sorában.

V. Windisch Éva

A torontói egyetemi könyvtár magyar gyűjteménye

Ahhoz, hogy az olvasó világos képet kapjon a torontói egyetemi könyvtár magyar állományrészéről és ez utóbbi gyarapításának módszeréről, rövid történeti áttekintés szükséges arról, hogyan alakult ki ez a rendszer, s a magyar anyag gyarapítása mennyiben különbözik ettől.

A torontói egyetem könyvtári hálózata mintegy hatmillió kötetet számlál. Ezzel Kanadának legnagyobb könyvtára, s az észak-amerikai egyetemi könyvtárak közt az ötödik. A hálózat három fő részből áll: a John P. Robarts Research Library (Ontario tartomány volt miniszterelnökéről elnevezett szakkönyvtár), Sigmund Samuel Undergraduate Library (az első egyetemi fokozat elnyeréséig felvett kurzusokat szolgáló gyűjtemény) és a karok (például Faculty of Music, Faculty of Law, School of Social Work stb.) könyvtárjai.

A hálózat központja a Robarts Könyvtár, mely 1973-ban készült el, s csaknem 50 millió dollárba került. A könyvtár csak a humán és társadalmi tudományokkal foglalkozó irodalom gyűjtőhelye. Itt talál elhelyezést a körülbelül 25 ezer kötetes magyar és magyar vonatkozású gyűjtemény is. Természetesen, miként

a könyvtár állományrésze is, a Library of Congress katalógizálási és osztályozási szabályai szerint. Ehhez a gyűjteményhez csatlakozik az egyetemen 1978 óta működő magyar tanszék kb. ötezer kötetnyi állománya.

A gyarapítás 1966-ig hagyományos módon történt: a professzorok rendelték az előadásaihoz, valamint a saját kutatásaikhoz szükséges

